

“RIVOJLANGAN MAMLAKATLARNING BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT TIZIMI”

Alfraganus universiteti

magistranti

Sharofiddinov Sardorbek

mxcelle@gmail.com

Annotatsiya

Rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit amaliyoti biznes muhitida moliyaviy shaffoflik, hisobdorlik va halollikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu mamlakatlarda odatda buxgalteriya hisobi va auditorlik kasbini boshqaradigan yaxshi tashkil etilgan me'yoriy-huquqiy bazalar, professional standartlar va nazorat organlari mavjud. Ushbu maqola rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va auditning asosiy jihatlari haqida umumiy ma'lumot beradi, tartibga solish muhiti, kasbiy standartlar, muammolar va sohadagi rivojlanayotgan tendentsiyalarni yoritadi.

Kalit so'zlar: *Buxgalteriya hisobi standartlari, moliyaviy hisobotlar, audit qoidalari, korporativ boshqaruv, shaffoflik, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS), jamoatchilik nazorati, xalqaro standartlar.*

Kirish

Buxgalteriya hisobi va audit rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy infratuzilmaning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi. Buxgalterlik kasbi moliyaviy ma'lumotlarni ro'yxatga olish, umumlashtirish va manfaatdor tomonlarga hisobot berish uchun javobgardir, audit esa ushbu moliyaviy hisobotlarning to'g'riligi va ishonchliligini ta'minlaydi. Rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi standartlari, odatda, Amerika Qo'shma Shtatlaridagi Moliyaviy Buxgalteriya Standartlari Kengashi (FASB) yoki butun dunyo bo'ylab Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB) kabi standartlarni ishlab chiqaruvchi mustaqil organlar tomonidan o'rnatiladi.

Boshqa tomondan, audit moliyaviy hisobotlarning adolatligi va tegishli me'yoriy hujjatlarga muvofiqligiga ishonch hosil qilish uchun ularni mustaqil tekshirishni o'z ichiga oladi. Rivojlangan mamlakatlardagi auditorlar Xalqaro audit va ishonch standartlari kengashi (IAASB) tomonidan chiqarilgan xalqaro audit standartlariga amal qiladilar. Buxgalteriya hisobi va auditorlik kasbining tartibga soluvchi nazorati odatda davlat idoralari yoki AQShdagi Qimmatli qog'ozlar va birja komissiyasi (SEC) yoki Buyuk Britaniyadagi Moliyaviy hisobot kengashi (FRC) kabi professional organlar tomonidan amalga oshiriladi.

So'nggi yillarda raqamli transformatsiya, globallashtirish va tartibga soluvchi nazoratni kuchaytirish kabi o'zgarishlar rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit amaliyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Texnologiyani qabul qilish odatiy vazifalarni avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va hisobot berish imkoniyatlarini oshirishga olib keldi. Globallashtirish transchegaraviy operatsiyalarni osonlashtirish va moliyaviy ma'lumotlarning solishtirilishini yaxshilash uchun buxgalteriya hisobi standartlarini uyg'unlashtirishni talab qildi.

Ushbu yutuqlarga qaramay, rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit sohasida muammolar saqlanib qolmoqda. Audit sifati, mustaqillik, axloqiy dilemmalar, kibernetika xavfsizlik risklari va me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik kabi muammolar manfaatdor tomonlar uchun jiddiy tashvish tug'dirmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish moliyaviy hisobotning yaxlitligi va ishonchliligini ta'minlash uchun tartibga soluvchilar, standart tuzuvchilar, professional organlar va amaliyotchilar o'rtasida doimiy hamkorlikni talab qiladi.

Metodologiya

Tadqiqot maqsadi. Rivojlangan mamlakatlarning buxgalteriya hisobi va audit tizimlari haqida maqola yaratishda birinchi qadam tadqiqot maqsadini aniq belgilashdan iboratdir. Bu maqolada ko'rib chiqiladigan buxgalteriya hisobi va audit tizimlarining o'ziga xos jihatlari, masalan, normativ-huquqiy bazalar, standartlar, amaliyotlar va qiyinchiliklarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

Adabiyot sharhi. Rivojlangan mamlakatlarning buxgalteriya hisobi va audit tizimlari bo'yicha ma'lumotlarni to'plash uchun keng qamrovli adabiyotlar

tahlilini o'tkazishdan iborat. Bu turli rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit amaliyotining hozirgi holatini tushunish uchun akademik jurnallar, kitoblar, hisobotlar va boshqa tegishli manbalarni ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

Ma'lumotlarni to'plash. Hukumat nashrlari, xalqaro tashkilotlar, professional buxgalteriya organlari va tadqiqot institutlari kabi nufuzli manbalardan ma'lumotlarni to'plashdir. Ushbu ma'lumotlar tartibga soluvchi muhit, buxgalteriya hisobi standartlari, audit amaliyoti, ijro mexanizmlari va sohadagi so'nggi o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak.

Xulosa va tavsiyalar: Tadqiqotning asosiy natijalarini umumlashtirib, rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Ushbu metodologiyaga amal qilgan holda, rivojlangan mamlakatlarning buxgalteriya hisobi va audit tizimiga oid maqola hozirgi manzarani har tomonlama ko'rib chiqishi va siyosatchilar, mutaxassislar, akademiklar va ushbu mavzuga qiziqqan boshqa manfaatdor tomonlar uchun qimmatli fikrlarni taqdim etishi mumkin.

Tahlil va natijalar

- ✓ IFRS- International Financial Reporting Standards(Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari)
- ✓ GAAP- Generally Accepted Accounting Principles(Buxgalteriya hisobining umumiy qabul qilingan tamoyillari)
- ✓ SEC- Securities and Exchange Commission(Qimmatli qog'ozlar va birja komissiyasi)
- ✓ FRS- Financial Reporting Council(Moliyaviy hisobot kengashi)

Rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit amaliyoti rivojlanayotgan mamlakatlarga qaraganda ancha rivojlangan va tartibga solingan. Bu mamlakatlarda moliyaviy hisobotda shaffoflik, aniqlik va javobgarlikni ta'minlash uchun ko'pincha yaxshi o'rnatilgan buxgalteriya standartlari, tartibga soluvchi organlar va audit talablari mavjud.

Buxgalteriya hisobi standartlari. Rivojlangan mamlakatlar odatda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) yoki Umumiy qabul qilingan buxgalteriya tamoyillari (GAAP) kabi xalqaro tan olingan buxgalteriya standartlariga amal qiladilar. Ushbu standartlar moliyaviy hisobot uchun umumiy asosni ta'minlaydi, bu esa investorlar, manfaatdor tomonlar va tartibga soluvchilar uchun moliyaviy ma'lumotlarni turli korxonalar bo'yicha solishtirishni osonlashtiradi.

Nazorat qiluvchi organlar. Rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit amaliyotini nazorat qiluvchi mustahkam tartibga soluvchi organlar mavjud. Masalan, Qo'shma Shtatlarda Qimmatli qog'ozlar va birjalar komissiyasi (SEC) ochiq kompaniyalar tomonidan moliyaviy hisobotlarni tartibga solishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Buyuk Britaniyada Moliyaviy Hisobot Kengashi (FRC) buxgalteriya hisobi standartlarini belgilaydi va auditorlik kasbini nazorat qiladi.

Auditga qo'yiladigan talablar. Rivojlangan mamlakatlarda audit odatda ayrim turdagi korxonalar, ayniqsa, ochiq kompaniyalar uchun majburiydir. Mustaqil auditorlar moliyaviy hisobotlarni jiddiy noto'g'ri ma'lumotlardan xoli bo'lishi va tegishli buxgalteriya standartlariga muvofiqligini tekshirish uchun javobgardir. Auditorlar manfaatdor tomonlarga taqdim etilgan moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligiga ishonch hosil qiladi.

Texnologik yutuqlar. Rivojlangan mamlakatlar ko'pincha buxgalteriya hisobi va audit jarayonlarida texnologiyadan foydalanadilar. Auditlarning samaradorligi va samaradorligini oshirish uchun avtomatlashtirish, ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt tobora ko'proq foydalanilmoqda. Ushbu texnologik yutuqlar auditorlarga xavflarni aniqlashga, anomaliyalarni aniqlashga va moliyaviy ma'lumotlarga chuqurroq tushuncha berishga yordam beradi.

Qiyinchiliklar. Rivojlangan mamlakatlarda mustahkam tizimlarga qaramasdan, buxgalteriya hisobi va auditda muammolar hali ham mavjud. Audit sifati, auditor mustaqilligi, axloqiy dilemmalar va me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik kabi masalalar takomillashtirish uchun diqqat markazida bo'lib qolmoqda. Buxgalteriya hisobi amaliyotining rivojlanayotgan biznes modellari va murakkab

moliyaviy vositalar bilan hamnafas bo'lishini ta'minlash ham tartibga soluvchilar va amaliyotchilar oldida turgan muammo hisoblanadi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida buxgalteriya hisobi va auditi.

Buxgalteriya hisobi amaliyoti: Rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi standartlari odatda rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan ancha rivojlangan va standartlashtirilgan. Rivojlangan mamlakatlar ko'pincha moliyaviy hisobot uchun umumiy asosni ta'minlaydigan Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) yoki umumiy qabul qilingan buxgalteriya tamoyillariga (GAAP) amal qiladilar. Ushbu standartlar moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligi, taqqoslanuvchanligi va ishonchliligini ta'minlaydi. Boshqa tomondan, rivojlanayotgan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi qoidalari unchalik qat'iy bo'lmasligi va xalqaro standartlarga to'liq rioya qilmasligi mumkin. Bu moliyaviy hisobot amaliyotida nomuvofiqliklarga olib kelishi va moliyaviy ma'lumotlarni chegaralar bo'ylab taqqoslash qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Audit standartlari: Xuddi shunday, rivojlangan mamlakatlardagi audit standartlari rivojlanayotgan mamlakatlarnikiga qaraganda ancha mustahkam va qat'iyroqdir. Rivojlangan mamlakatlarda ko'pincha auditorlik kasbini nazorat qiluvchi yaxshi tashkil etilgan tartibga solish organlari mavjud, masalan, Qo'shma Shtatlardagi Public Company Accounting Nazorat Kengashi (PCAOB). Ushbu nazorat qiluvchi organlar yuqori sifatli audit standartlarini o'rnatadilar va muvofiqlikni ta'minlash uchun tekshiruvlar o'tkazadilar.¹ Bundan farqli o'laroq, rivojlanayotgan mamlakatlarda auditorlar ustidan kuchli tartibga soluvchi nazorat mavjud emas, bu esa audit sifati va mustaqilligi bilan bog'liq muammolarga olib keladi.²

¹ World Bank, Washington, DC, 2018-05-01

² (Jahon banki, Vashington, 2019-12) Busuioc, Andrey; Borgonovo, Alfred Jan-Mari; May, Tran Thi Phuong

Kasbiy rivojlanish: Rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va auditorlik kasblari yuqori darajada tartibga solinadi va mutaxassislardan jiddiy tayyorgarlik va sertifikatlash jarayonlaridan o'tishni talab qiladi. Bu mamlakatlardagi mutaxassislar ko'pincha buxgalteriya hisobi va auditning so'nggi standartlaridan xabardor bo'lish uchun uzluksiz ta'limni yakunlashlari kerak. Aksincha, rivojlanayotgan mamlakatlarda buxgalterlar va auditorlar uchun kamroq ta'lim talablari bo'lishi mumkin, bu esa moliyaviy hisobot sifati va audit amaliyotiga ta'sir qilishi mumkin.

Texnologiyani qabul qilish: Rivojlangan mamlakatlar moliyaviy jarayonlarni soddalashtirish, aniqlikni oshirish va samaradorlikni oshirish uchun ilg'or buxgalteriya dasturlari va texnologiya vositalarini qo'llashga moyildirlar. Ushbu texnologik yutuqlar real vaqt rejimida hisobot berish, ma'lumotlarni tahlil qilish va muntazam vazifalarni avtomatlashtirish imkonini beradi. Aksincha, rivojlanayotgan mamlakatlar xarajatlarning cheklanganligi, infratuzilma cheklolari va texnik tajribaning etishmasligi kabi omillar tufayli murakkab buxgalteriya texnologiyalarini qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Tartibga soluvchi muhit: Buxgalteriya hisobi va audit amaliyoti bilan bog'liq tartibga soluvchi muhit rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ham farq qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda ko'pincha shaffoflik, hisobdorlik va investorlarning himoyasini ta'minlaydigan yaxshi tashkil etilgan me'yoriy-huquqiy bazalar mavjud. Bu mamlakatlarning tartibga soluvchi organlari buxgalteriya hisobi va audit standartlariga rioya etilishini tekshirishlar, tergovlar va sanksiyalar orqali ta'minlaydi. Bundan farqli o'laroq, rivojlanayotgan mamlakatlar zaif ijro mexanizmlari, korruptsiya xavfi va moliyaviy hisobotlar va audit jarayonlarining ishonchliligiga putur etkazishi mumkin bo'lgan etarli huquqiy asoslar bilan kurashishi mumkin.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi buxgalteriya hisobi va audit sohasidagi farqlar me'yoriy-huquqiy bazalar, kasbiy standartlar, texnologik imkoniyatlar va umumiy iqtisodiy rivojlanishdagi o'zgarishlardan kelib chiqadi. Rivojlangan mamlakatlar odatda buxgalteriya hisobi va audit amaliyotida

standartlashtirish, professionallik va tartibga soluvchi nazoratning yuqori darajasini namoyish etsa-da, rivojlanayotgan mamlakatlar xalqaro standartlarga rioya qilish, kasbiy rivojlanish, texnologiyani qabul qilish va me'yoriy hujjatlarni qo'llash bilan bog'liq muammolarga duch kelishadi.

Biznes faolligining o'sishi va korporativ daromadlarning o'sishi buxgalteriya hisobi va audit xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlari.

Iqtisodiyot yaxshilangani sari buxgalteriya xizmatlari sohasi ishbilarmonlik faolligini oshirishdan foyda ko'radi. Yangi korxonalar ochilishi bilan buxgalteriya hisobi va boshqa tegishli xizmatlarga talab ortdi. AQSh biznesining o'sishi kichik buxgalteriya firmalariga ko'proq foyda keltirishi mumkin, chunki bu korxonalar xizmatlar ko'rsatish uchun mahalliy operatorlarga murojaat qilishadi. IPO faoliyati atrofida buxgalteriya hisobi va audit sohasiga foyda keltiradigan ko'plab ijobiy omillar ham mavjud.

Qisqa muddatli (2022-yilning 2-choragidan 2025-yilgacha): COVID-19 pandemiyasi auditorlik firmalarining yangi faoliyat usullariga o'tishini tezlashtirdi, bu esa pandemiyaning bevosita oqibatlarini bartaraf etadi. Yaqinda auditorlik firmalari va ular tekshiradigan kompaniyalar tomonidan masofadan va moslashuvchan ishlash tendentsiyasi tez o'zgaruvchan korporativ dunyoga auditni moslashtirish muammosiga yangi murakkablik qo'shadi.

O'rta muddatli (2025-2028): Auditorlik kompaniyalari raqamli texnologiyalar va ma'lumotlarni tahlil qilish talablariga javob berish uchun kengroq ko'nikmalarni ishga solishlari kerak bo'ladi. Ushbu tendentsiya auditorlarning tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan moliyaviy ma'lumotlar va ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirishga bo'lgan talabni oshiradi.

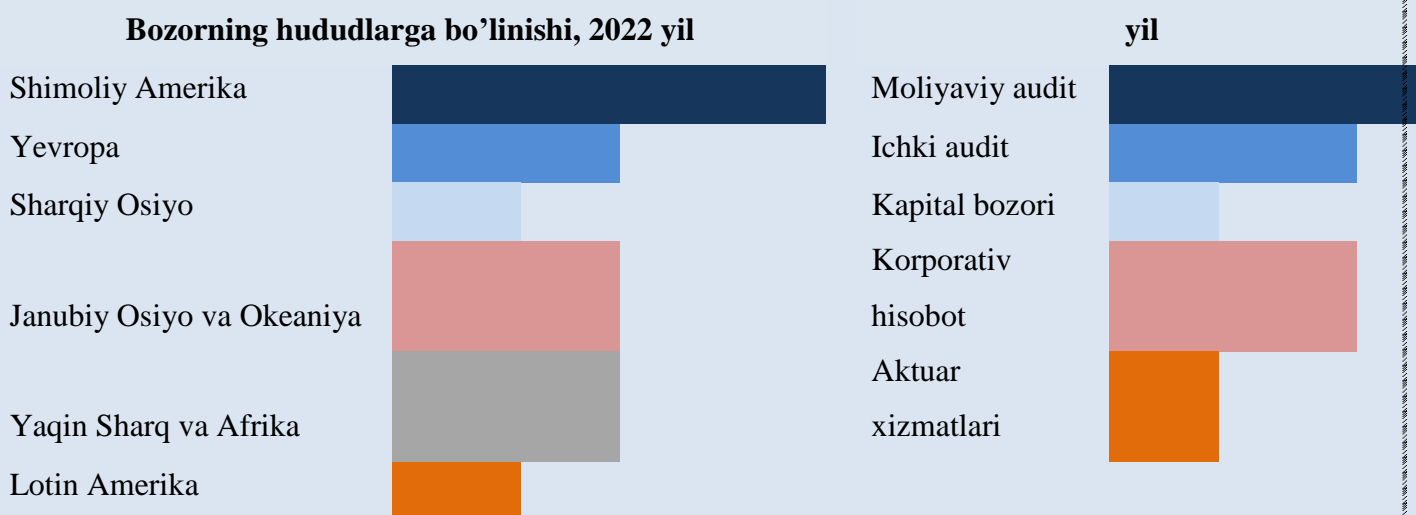
Uzoq muddatli (2028-2032): Odamlar va texnologiyalarning birlashishi buxgalteriya hisobi va audit sanoatining kelajagini belgilaydi. Kompaniyalar allaqachon matematika, fan va texnologiya kabi turli sohalardan manbalarni yollashni boshladilar, bu ularga sanoatda AI(sun'iy intellekt), mashinani o'rganish va Blockchайдan foydalanish imkonini beradi.

Buxgalteriya hisobi va audit xizmatlarining jahon bozorida 2017 yildan 2021 yilgacha CAGR 5,4% ni qayd etdi. Bozor tadqiqoti va raqobatbardosh razvedka provayderi Fact.MR tahliliga ko'ra, bozor 2022 va 2032 yillar oralig'ida 5,7% CAGR darajasida kengayishi kutilmoqda.³

Global buxgalteriya hisobi va audit bozori prognozi, 2022-2032⁴

5,70%		5,40%	
Global bozor qiymati	\$217,74 milliard global	Tarixiy bozor	Moliyaviy audit
GAGR	manzilli bozor qiymati, 2022	qiymati GAGR	bozori
(2022-2032)	yil	(2017-2021)	Qiymat ulushi, 2022

Hisobot bo'yicha bozor taqsimoti, 2022

Xizmat turi va hududiga qarab buxgalteriya hisobi va audit bozorining bozor ulushini tahlil qilish. Xizmat turi segmentida moliyaviy auditlar 2022 yilda bozor ulushining 48% ga ega.⁵

Xulosa va takliflar

Rivojlangan mamlakatlarning buxgalteriya hisobi va audit tizimini tahlil qilib, qo'yidagi takliflarni keltirishimiz mumkin.

Kengaytirilgan tartibga solish nazorati: Rivojlanayotgan biznes amaliyotlari, texnologik yutuqlar va global bozor tendentsiyalariga moslashish uchun tartibga

³ Jahon banki, Vashington, DC, 2020-01

⁴ FINANCIA AUDITS AND MARKET RESEARCH SURVEY, September, 2022, USA

⁵ FINANCIA AUDITS AND MARKET RESEARCH SURVEY, September, 2022, USA

solvchi nazoratni doimiy ravishda kuchaytiring. Buxgalteriya hisobi va audit standartlarini muntazam yangilab turish moliyaviy hisobotdagi yuzaga keladigan muammolar va murakkabliklarni bartaraf etish uchun zarur.

Axloqiy amaliyotlarni targ'ib qilish: Tashkilotlarni moliyaviy hisobot jarayonlarida axloqiy xulq-atvor va halollikni birinchi o'ringa qo'yishga undash. Axloqiy ta'lim dasturlarini amalga oshirish va oshkoralik madaniyatini oshirish firibgarlik va noto'g'ri xatti-harakatlarning oldini olishga yordam beradi.

Texnologiyaga sarmoya kiritish: Buxgalteriya hisobi va audit jarayonlarining samaradorligi va samaradorligini oshirish uchun ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt va blokcheyn kabi texnologik innovatsiyalarni qabul qiling. Avtomatlashtirish odatiy vazifalarni soddalashtirishi, aniqlikni oshirishi va qaror qabul qilish uchun qimmatli tushunchalarni berishi mumkin.

Imkoniyatlarni oshirish: Buxgalteriya hisobi mutaxassisleri va auditorlarning malaka va malakalarini oshirish uchun kasbiy rivojlanish dasturlariga sarmoya kiriting. Me'yoriy talablarga muvofiqligini ta'minlash va yuqori sifatli moliyaviy hisobot standartlarini qo'llab-quvvatlash uchun uzluksiz ta'lim va malaka oshirish muhim ahamiyatga ega.

Hamkorlik va axborot almashish: Buxgalteriya hisobi va audit masalalari bo'yicha ilg'or tajribalar, tushunchalar va bilimlarni almashish uchun tartibga soluvchi organlar, sanoat manfaatdor tomonlari, ilmiy doiralar va professional uyushmalar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish. Axborot almashish umumiy muammolarni hal qilishga yordam beradi va global standartlarni uyg'unlashtirishga yordam beradi.

Barqarorlik bo'yicha hisobot: manfaatdor tomonlarga atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv faoliyatining har tomonlama ko'rinishini ta'minlash uchun tashkilotlarni barqarorlik hisobotini o'zlarining moliyaviy ma'lumotlariga qo'shishga undash. Barqarorlik hisoboti shaffoflik, javobgarlik va uzoq muddatli qiymat yaratishni kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi va audit moliyaviy hisobotning shaffofligi, hisobdorligi va ishonchliligini

ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu jarayonlar investorlar ishonchini saqlab qolish, iqtisodiy barqarorlikni rag'batlantirish va moliya bozorlarining yaxlitligini ta'minlash uchun zarurdir. Rivojlangan mamlakatlardagi me'yoriy-huquqiy bazalar odatda mustahkam bo'lib, firibgarlik, noto'g'ri boshqaruv va axloqsiz amaliyotlardan himoya qilish uchun qat'iy standartlar va nazorat mexanizmlari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Menejmentning xalqaro sharhi. jild. 21, No 4 (1981), 23-32-betlar (10 bet)
2. Nigar Mehtiyeva. Accounting and Auditing reforms in transition economies: The case of Azerbaijan, 9 June, 2009.
3. MAZLINA MUSTAPHA, LIM YAN KONG School of Business and Economics, UNIVERSITI PUTRA MALAYSIA, MALAYSIA.
4. Samuel C. Thompson. Accounting for a Developing World: A look at International Standards on Developing Countries. University of Tennessee, Knoxville.
5. Alison Parker Tax & Accounting Executive Editor. The globalization of accounting and auditing standards, 26 Jul 2016.
6. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT. Paris 1994.
7. Adolf J. H. Enthoven, The Accountant's Function in Development. 01 Dec 1965.
8. <https://openknowledge.worldbank.org/collections/de586513-7f52-5e0d-bd4f-2b6b3ab64d0b>.
9. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/eb026990/full/html?skipTracking=true>.

